

VITA

NÉPI DEMOKRATIKUS FORRADALMUNK ÉS A HADSEREG

Dr. Mucs Sándor,

a történelemtudományok kandidátusa

Népi demokratikus forradalmunk feltételei érlelődésének, majd e forradalom kibontakozásának és végbemenetelének kérdéseiről az utóbbi időben széles körű vita bontakozott ki a különböző folyóiratok hasábjain. A felsőoktatási intézmények marxizmus—leninizmus tanszékei és a Magyar Történelmi Társulat pedig április hónapban háromnapos vitaülést szenteltek e kérdésnek. Bár a vitának még nincs vége, de az eddigiekről is elmondhatjuk, hogy a vitapartnerek többségükben igényesen, mély tudományos felelősséggel elemezték Magyarország 1944 végi belső helyzetét, a felszabadult országban kibontakozó népi demokratikus forradalom fejlődésének problémáit s alakították ki véleményüket. Mégis azt kell mondanom, hogy az eddigi vita — minden erénye és sokoldalúsága mellett is — komoly hiányérzetet kelt bennem. Ha figyelemmel kísérjük a vita alakulását, szembetűnő hiányosságként tapasztaljuk, hogy a vitaközö felek nagy többsége egyáltalán nem, vagy csak igen felszínesen vizsgálta a fegyveres erők, ezen belül a hadsereg helyzetét a forradalom menetében. Sipos János például megemlíti a hadsereget, hiszen érzi: a forradalomban azzal számolni kell. „Megkezdődött a hadsereg felbomlása is — írja —, nagy méretűvé vált a fegyverek eldobása, a szökés...”¹ de ő sem lép tovább, nem vizsgálja ennek szerepét, jelentőségét, ilyen vagy olyan hatását, befolyását a forradalmi helyzet alakulására. Ságvári Agnes—Balogh Sándor tanulmányukban az uralkodó osztály válságáról szólva a következőket írják: „A háborús vereség az uralkodó osztályokat is mind gyorsabban sodorta a válság felé. Ennek kifejezői a Kállai-kormány hintapolitikája, az uralkodó osztályok politikai egységének mind szemmel láthatóbb bomlása. Horthy és a mögötte felsorakozó csoportok felemás kiugrási kísérletei és azok csődje csak növelte a válságjelenségeket. A végső vereség küszöbén a hitleri Németország legszélsőségesebb nyílt ügynökének, Szálasi csoportjának uralomra jutása, a nyilas hordák leplezetlen terrorja az uralkodó körök gyengeségét is érzékeltette; az uralkodó osztályok képtelenek voltak a régi eszközökkel, a régi módon a hatalmat gyakorolni.”² A szerzők tehát sokoldalúan érzékeltetik az uralkodó osztály válságát, ám a hadseregről, amely az uralkodó osztály egyik legjelentősebb fegyveres szerve — ők sem szólnak. A forradalmi helyzet, vagy a forradalom vizsgálatánál a hadsereg helyének és szerepének figyelmen kívül hagyása — úgy

¹ Sipos János: A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. (Magyar Filozófiai Szemle, 1964. 1. sz.) 24—25. o.

² Ságvári Agnes—Balogh Sándor: A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok, 1963. 6. sz. 1325. o.

vélem — a teljes kép kialakításának és a helyes következtetések levonásának rovására megy. Erről beszéltem az említett vitautülésen, s a jelen fejtegetésemmel a felszólalásomban felvetett gondolatokat szeretném tényekkel kiegészítve bizonyítani.

I.

Ismeretes, hogy a marxizmus—leninizmus milyen nagy jelentőséget tulajdonít a fegyveres erők magatartásának a forradalom érlelődése idején, majd a forradalom egész menetében. A kommunisták számára e tekintetben is — mint sok más kérdésben — az első tapasztalatot a Párizsi Kommün adta, amit Marx tömören úgy fogalmazott meg, hogy a proletariátus nem veheti át a kész burzsoá államgépezetet, hanem azt össze kell törnie. Marxnak ez a megállapítása nyilván nem egyedül a hivatalnoki gépezetre, hanem elsősorban az államgépezet erőszakszerveire — rendőrség, hadsereg — vonatkozott.

A bolsevikok pártja nyilván a marxizmus eme tanításából indult ki, amikor az 1905-ös és az 1917-es forradalmak előkészítése idején a cári hadseregben folyó politikai felvilágosító munkát egyik alapkérdésnek tekintette. Ez a munka arra irányult, hogy a katonaruhába bújtatott munkás és paraszt tömegekkel megismertessék az uralkodó osztály népellenes politikáját, elfogadtassák a bolsevikok programját, s ezáltal az uralkodó osztály számára lehetetlenné tegyék, hogy a hadsereget — vagy annak nagy részét — felhasználhassák a munkások és parasztok ellen. A cél természetesen nemcsak a hadsereg ilyen passzív magatartásának az elérése volt, hanem az is, hogy annak jelentős részét megnyerjék a forradalmi erők aktív — tehát fgyveres — támogatására. Idezzük Lenin néhány útmutatását ebben a kérdésben. Az 1917. március 4-i tézisek fogalmazványában kifejti: „A falu és város dolgozó tömegeinek, valamint a *katonaságnak* (kiemelés tőlem — M. S.) feltétlenül meg kell tudnia az igazságot a jelenlegi kormányról és a lényeges kérdésekben elfoglalt igazi álláspontjáról... a proletárszervezeteket ki kell terjeszteni a hadsereg-re”³. „A válság megérett” című cikkében ugyancsak visszatér erre a gondolatra: „... a *hadseregben* pedig olyan agitáció fog folyni, hogy *nem* lehet majd harcolni az ellen a kormány ellen, amely meghozza a békét, a parasztoknak odaadja a földet stb.”⁴ S még egy gondolat: „Minden erőt mozgósítanunk kell, hogy a munkásokba és a *katonákba* (kiemelés tőlem — M. S.) beolthassuk a Kerenszkij-kormány megdöntéséért való elkeseredett, végső, döntő harc feltétlen szükségességének gondolatát.”⁵ A forradalmi erők számára a hadsereg magatartása soha nem volt másodrangú kérdés, s nem lehetett az különösen az imperializmus korában, amikor a hadseregek tömeghadsereggé váltak.

Történelemtudományunk még adós annak mélyreható vizsgálatával, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártjának programjaiban és gyakorlati tevékenységében, milyen helyet foglalt el a hadseregben folytatott munka az ellenforradalom huszonöt éve alatt.

Az azonban megállapítható, hogy e tekintetben a párt igen nehéz helyzetben volt. Közvetlenül a hadseregben végzendő munkát két tényező szinte lehetetlenné tette. Az egyik az volt, hogy az illegális pártot időről-

³ Lenin a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1958. 4. o.

⁴ Uo. 230. o.

⁵ Uo. 242. o.

időre nagyon érzékeny veszteségek érték, így erőket erre a munkára nem tudott csoportosítani. A másik tényező maga hadsereg zártága s az a szellem, amely ezt a hadsereget jellemezte. Az uralkodó osztály mindenkor megkülönböztetett figyelemmel vigyázott fegyveres erejének — különösen a tisztikar — egységére, s a legdrasztikusabb eszközökkel számolt fel minden olyan jelenséget, amely a számukra szükséges erkölcsi-politikai állapotot veszélyeztethette. S ha a legénység egy bizonyos része hozott is magával otthonról demokratikus eszméket, amelyek a szolgálati idő alatt továbbra is éltek benne, a hivatásos tisztikar nevelése és osztályhelyezete következtében ellenségesen viseltetett az ilyen eszmék iránt.

A párt valószínűleg számolt ezzel a helyzettel, s véleményem szerint a hadsereg felé a munkát a háborút megelőző, majd annak első éveiben inkább indirekt módon végezte.

Ezt látszík megerősíteni az, hogy a háború előkészítése idején, majd a háború első éveiben a párt dokumentumaiban és röplapjain központi helyet foglaltak el a tömegek háború elleni mozgósításának gondolatai. Az ilyen jelszavak, mint: „Egy katonát sem Hitlernek!” „Hozzák haza honvédeinket!” „Azonnali különbékét!” a legszélesebb tömegek érdekeit fejezték ki. Ezek a jelszavak ugyanakkor nemcsak a dolgozó tömegek háborúellenes mozgósítását szolgálták, hanem közvetve a katonatömegek demoralizálását is elősegítették.

Úgy vélem nem követünk el hibát, ha a párt háborúellenes propagandájáról szót ejtve itt beszélünk a Vörös Hadseregnek a magyar hadsereg irányában végzett politikai felvilágosító munkájáról is. Annál is inkább nem, mert mindkét tevékenység egy tőről fakadt, s a Vörös Hadsereg szava olyan helyekre jutott el, ahová az illegális kommunista párté képtelen volt eljutni.

A Vörös Hadsereg részéről folytatott propagandamunka tartalmának meghatározásánál mindenek előtt figyelembe kellett venni a Horthy-rezsim kegyetlen és hamis szovjetellenes propagandájának célját, tartalmát és hatását. Ezért a Vörös Hadsereg röplapjainak mondanivalói az első időszakban főképpen arra irányultak, hogy megmagyarázzák a magyar katonáknak a szovjet társadalmi rendszer lényegét, hangoztassák a két nép közötti barátságot és felszíták a magyar katonák hazafiságát és a német fasiszták elleni gyűlöletét. Az egyik ilyen röplapon ez olvasható: „A Szovjetunióban a föld, a gyár, az üzem és a bánya, minden a dolgozó nép tulajdona... Az orosz munkás és földműves barátja a magyar népnek. Mi nem ellenetek, hanem Hitler és magyar bérencei ellen viseljük a háborút.”⁶ Röplapon magyarázták a magyar katonáknak azt is, hogy; „A szovjet partizánok éppoly hősiessen küzdenek a német elnyomók ellen, mint ahogy Rákóczi kurucái, vagy mint az 1848-as magyar szabadságharc dicsőséges harcosai küzdöttek.”⁷

Felmerülhet a kérdés: vajon a párt követeléseinek és a Vörös Had-

⁶ *Arokay Lajos*: Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében. — Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK) 1955. 2. sz. 106—111. o. A szerző munkájában végigkíséri a Vörös Hadseregnek a magyar hadsereg felé végzett politikai felvilágosító munkájának történetét a háború kezdetétől a felszabadító harcok megindulásáig.

Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a cikkemben szereplő idézeteket csupán szemléletesként használok, mivel az általam említett forrásokban nagyon sok hasonló jellegű tényanyag van. Cikkem terjedelmének korlátai nem engedték, hogy azokból többet használjak fel.

⁷ Uo.

sereg felvilágosító munkájának milyen eredményével lehetett számolni. Az 1941—1942-ben még intakt hadsereg képes volt-e befogadni ezen igazságoknak legalább egy kis részét? Volt-e erre a hadseregben megfelelő talaj?

Véleményem szerint a hadsereg a háború kezdetén még nem volt „megfertőzve” háborúellenes gondolatokkal. A visszacsatolások virágos bevonulásai, a német fasiszta hadsereg addigi gyors győzelmei a Szovjetunió elleni háború kimenetelével kapcsolatban is táplálták az illúziót. Bár a hadseregnek háborús létszámra való feltöltése is járt bizonyos belső változásokkal — ti. a tömeges behívások nyomán egyre több demokratikus eszmét valló egyén került a hadseregbe, azonban a háború első két évében a hadseregben mutatkozó ellentétek nem voltak nagyobbak, mint a társadalom egészében. A katonatömegek még messze voltak az adott háború tudatos tagadásától, különösen messze attól, hogy a háború elleni fellépését összekapcsolják az adott rendszer megdöntésével. Ebben az időben még az egyéni elégedetlenség dominált, nem látták, hogy e személyes elégedetlenségük gyökere a rendszer lényegében van. Minden esetre azok az ellentétek, amelyek a hadseregben — annak osztályjellegéből adódóan — megvoltak, jó alapot szolgáltak a politikai felvilágosító munka számára. Néhány adat annak a szemléltetésére, hogy *volt mire építeni* ezt a munkát. Már 1941-ben a gyorshadtest 2. gépkocsizó dandár parancsnoka a következőket jelentette: „A 12. kp. zlj.-től jött egy olyan helyzet- és hangulatjelentés, amely meglehetősen szomorú fényt vet úgy az erkölcsi, mint az anyagi helyzetre... A legénység átoknak tartja, hogy a gys. hdt.-hez tartozik, mert az összes harcokat ő csinálja végig, emellett elveszítette a múlt őszi, az ez év tavaszi—nyári és őszi kereseti lehetőségeit, míg a többiek otthon jól keresnek és az állam nem kárpótolja őket. E tekintetben a tisztikar nem tud kézzelfogható érvekkel ellenkezni irányban befolyást gyakorolni. Mindenki azt várja, mikor kerülhet haza. Vég-eredményben leszögezi, hogy a zlj. nem ütőképes és javasolja hazavitelét.”⁸ Ugyancsak ez év őszen már mutatkoznak jelek arra is, hogy hadművelleti területről hazatérő katonák körében szimpátia nyilvánul meg a szovjet nép iránt. Erre a belügyminiszter egyik körrendelete utal, amelyben arra hívja fel a hatóságok figyelmét, hogy a hadművelleti területről hazatérő katonák propaganda-szerűen különféle szovjet jelvényeket osztogatnak. Utasítja a hatóságokat, hogy „... a jelvények viselőivel, valamint azok propagandaszerű terjesztőivel szemben a vonatkozó jogszabályok teljes szigorát alkalmazza.”⁹ 1942-ben ezek a jelenségek már határozottabban jelentkeznek a hadseregen belül. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy azoknak az illúzióknak egy része, amelyek a háborúba lépésnél még megvoltak, már megkopott, vagy egyszerűen semmivé lett. A Szovjetunió elleni háború nem fejeződött be hat hét alatt, a szovjet rendszer a súlyos katonai csapások ellenére sem omlott össze, s a német fasiszta hadsereg 1941—42 télén a második világháború első nagy vereségét szenvedte el. Ha a magyar katonák megingott hitén valamit erősítettek is az 1942. évi nyári német sikerek, katonai nyelven szólva, az eredeti helyzetet már nem sikerült visszaállítani. Erre utalnak az alábbiak. Az 1942. szeptember 3-án megtartott sajtóértekezleten részt vett Kovács ezredes, a 2. Magyar Hadsereg vezérkari főnöke is, aki felszólalásában kijelentette:

⁸ Tóth Sándor: Magyar katonák a német fasiszmus ellen. HK 1957. 1—2. sz. 97. o.

⁹ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához V. 1939. szeptember-től 1945. áprilisáig. 72. o. (A továbbiakban Dokumentumok) Szikra, Budapest, 1955.

„Meg kell szerveznünk a gyűlölet propagandáját, mert a magyar nép — sajnos — nem gyűlöli eléggé az oroszokat.”¹⁰ Minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy Kovács ezredes nem a hátszország, hanem az arcvonalon tapasztalt jelenségekből vonta le ezt a következtetést. A csapatoktól befutott jelentésekben ugyanis ilyen sorok olvashatók: „A legénység között igen sok szöbeszéd tárgyát képezi az is, hogy miért éppen nekik kell a harctéren lenni, amikor a saját falujából barátainak nagy része otthon van.” „Hiába volt minden meggyőzés a parancsnok részéről, hiába akartak lelkes hangulatot, harcos szellemet, a legénység csak fagyott ujjait mutogatta és a lelkesedésnek semmi jelét sem adta.”¹¹ A katonának a lakossághoz való viszonyát szemlélteti olyan tény is például, hogy a VIII. kerékpáros zászlóalj, miután elfoglalta várakozási körletét Melachinón — 1942. augusztus 2-án —, még aznap kijavítottak egy megrongált kombájnt és egy arra alkalmazható Botond gépkocsival elkezdték csempelni a lakosság gabonáját. Másnap megjavították a szélmalmokat és segítettek a gabona őrlésénél.¹² De ismereteseink előttünk olyan esetek is, hogy magyar alegységek megtagadták a partizánok elleni harcot, s ezért a német fasiszták tüzérrel lőtték és repülőkkal bombázták a magyar zászlóaljat.¹³ Ugyancsak tudunk arról is, hogy 1942-ben már harcoltak — állalt, vagy fogságba esett — magyar katonák szovjet partizánosztagokban.¹⁴ Kovács ezredesnek tehát volt bőven miből meríteni tapasztalatait. Ezek a jelenségek azonban — bár számuk egyre szaporodott — még mindig messze voltak az általánostól. A magyar kommunisták,¹⁵ a Vörös Hadsereg felvilágosító munkája, de főképpen a Vörös Hadsereg 1943 januárjában a 2. Magyar Hadsereg ellen indított támadása csak tovább mélyítette a hadsereg egésze hitének megingását a háború győztes befejezésében. Loskay ezredes a katonák hangulatát a Vörös Hadsereg támadása után így jellemezte: „... a doni összeomlás után a magyar katona felszerelését eldobta, botot vett a kezébe, és ment, ment nyugatnak, gondolván, tavaszra csak eléri a Kárpátokat! Ha a doni vereség minket a Dnyeszteren ér, akkor az emberek fellázadnak és fegyveresen fordulnak ama pár tiszt ellen, aki útjukat merete állni.”¹⁶ Jóllehet, ez az értékelés még ebben az időben eltűzött, azért mutat valamit abból a változásból, ami a katonák gondolatában a háború kezdete óta végbement. Ahhoz, hogy a katonák gondolatában ez a változás bekövetkezzék, a Vörös Hadsereg győzelmei, a politikai felvilágosító munka mellett szükség volt arra is, hogy a német fasiszták „szövetsége” is a maga méztelenségében mutakozzon meg a katonák előtt. Erre is 1943 első hónapjai szolgáltak példával. Néhány adalék ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg csapásai alatt visszavonulni kényszerülő csapatok milyen segítséget kaptak a „szö-

¹⁰ *Gindert Károly*: Az 1. páncélos hadosztály harcai a 2. Magyar Hadsereg doni hídfőcsatáiban. 1942. július–október. HK 1961. 2. sz. 494. o. — Kovács ezredest később vezérőrnaggyá léptették elő.

¹¹ *Tóth Sándor*: i. m. 100–101. o.

¹² Közli *Gindert Károly*: i. m. 495. o.

^{13–14} Az erre vonatkozó dokumentumokat közli *Harsányi János*: Magyar szabadságharcosok a fasiszmus ellen című dokumentumkötetében. A kötet jelenleg sajtó alatt van.

¹⁵ Az illegális kommunista párt a kegyetlen terror és az arcvonal nagy távollága miatt a katonák között nem tudott közvetlenül munkát végezni. A kommunista párt Külföldi Bizottsága viszont helyzeténél fogva képes volt erre, és igen jelentős eredményeket ért el, közvetlenül az arcvonalon is, de különösen a hadifoglyok körében. E munka eredményének egyik mutatója, hogy már 1942. januárjában megtartották a hadifoglyok első konferenciáját, amely felhívással fordult a harcoló katonákhoz, hogy szüntessék be a harcot, menjenek haza, vagy álljanak át a Vörös Hadsereg oldalára.

¹⁶ *Tóth Sándor*: i. m. 101. o.

vetségestől". Martsa Sándor ezredes jelentésében a következőket olvashatjuk: „A németek egyelőre hallani sem akarnak arról, hogy D felé menjünk, pedig látom, hogy ők arra mennek, tehát valószínű arra felé volna a kivezető út. A németek túlkapasai mind aggasztóbb méreteket öltenek. Ez ellen csak úgy tudok védekezni, hogy 3—400 méterrel arrább megyek a házaktól... február 2-án virradó éjszakát Udobnojeban a házak mellett töltöttük a szörnyű hidegben. A legénység sírt és jajgatott a hidegtől. Ismét többen megőrültek.”¹⁷ „Az Orlovkára 1943. február 1-én, elővéd-ként beérkezett 22. gyalogezred nem tudott beszállásolni, mert azt a helyi német állomásparancsnok nem engedélyezte. Ezen az éjszakán magának a III. magyar hadtest parancsnokának, gróf Stomm altábornagynak is a szabadban kellett éjjeleznie, mert a német csapatok Krasznoje-Olymban, ahol a német Siebert tábornok is tartózkodott, nem adtak át egyetlen házat sem részére.”¹⁸ Hozzá kell tennem, hogy az idézett adatok csak a magasabb parancsnokok jelentéseiből valók. Elképzelhető, hogy ha a parancsnokok ilyen élesen tették szavát ezeket az atrocitásokat, milyen mélyen érintették azok a katonatömegeket.

Igaz, a bomlási folyamat ekkor még csak az arcvonalon levő csapatok között mutatkozik, a hátszágai alakulatok e tekintetben még szinte teljesen érintetlenek, csupán az arcvonalról hazakerültek „sugdolózásai” nyomán kezd a pesszimizmus elterjedni. A következő időszakban (1943 eleje — 1944 vége) a hadseregben is viszonylagos egyhelyben topogás van az addig tapasztalt erjedéshez képest. Ennek magyarázata nemcsak abban van, hogy a forradalmi fellendülés az országon belül is aláhanyatlott, hanem abban is, hogy ezen időszak alatt magyar egységek és magasabbegységek nem tartózkodnak *közvetlenül* az arcvonalon. Miután 1943 április első hetében a 2. Magyar Hadsereg megmaradt részeit hazahozták, 1944 április első feléig magyar erők csak megszállókként tartózkodtak a Szovjetunió területén.

Úgy gondolom, nem szükséges ecsetelni, hogy a katonák hangulata szempontjából mit jelentett az a különbség, hogy a hadsereg csupán megszállási feladatokat kapott, s nem került arcvonalbeli alkalmazásra. Ezt még többé-kevésbé elviselhetőnek tartották. Itt csak a partizánok tevékenységétől kellett tartani, azonban okos politikával azt is el lehetett háritani. Jó néhány adat mutat arra, hogy esetenként a megszálló erők csapatparancsnokai is megegyeztek a partizánokkal a „békés egymás mellett élés”-ben. A 19. gyalogezred parancsnoka például rendszeresen tárgyalt partizánokkal, írásbeli engedélyt adott nekik halászatra, viszont megegyezett velük, hogy az ezrede által használt utakra nem raknak aknákat.¹⁹ Ugyancsak ezen időszak eseményei közé tartozik, hogy a Kommunista Párt Külföldi Bizottságának munkája nyomán a hadifoglyok között egyre szélesedik az antifasiszta mozgalom, megindulnak a partizániskolák, egyre több magyar katoná harcol szovjet partizánosztagokban és 1944 második felében megkezdődik a magyar partizánosportok bevetése az itthoni fegyveres partizánharc bázisainak létrehozása érdekében.

A fentiekből, úgy gondolom, levonhatók az alábbi következtetések. A párt tevékenységében helyesen számolt, hogy a hadseregben is megvan a talaj a háborúellenes propaganda kifejlesztéséhez. A Vörös Hadsereg

¹⁷ Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Levéltára (Továbbiakban HIL) VKF 4. oszt. anyaga. 1942. *Martsa Sándor* ezredes jelentése. 23—24. o.

¹⁸ *Adonyi Ferenc*: Magyar katoná a második világháborúban. Kleinmayer, Klagenfurt, 1954. 114. o.

¹⁹ Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és tevékenységének tanulmányozásához (1938—1945). — A továbbiakban: Adalékok. — Összeállította: *Dr. Csima János*, Honvédelmi Minisztérium, Központi Irattár, Budapest, 1961. 146. o.

sorozatos győzelmei 1943 januárjától, a politikai felvilágosító munka, valamint a német szövetség tekintélyének megtépázódása 1944 közepére a hadseregben, a katonatömegek között olyan helyzetet teremtettek, amely még inkább lehetővé tette az addig végzett munkának nagyobb hatásokkal való folytatását.

1944-ben a Vörös Hadsereg sorozatos győzelmei és a kommunista párt felvilágosító munkája mellett még két igen jelentős tény szélesítette tovább a hadsereg bomlási folyamatát. Az egyik, a március 19-én bekövetkezett német megszállás, amely az egész ország közvéleményét és a hadsereget is mélyen érintette. Az 1944-ben bekövetkezett események — a fegyveres ellenállás megindulása, s ebbe a hadsereg vezető tisztjeinek és alegységeinek közvetett, vagy közvetlen bekapcsolódása — arra engednek következtetni, hogy az év végén nemzeti alapon a hadsereg tekintélyes részét szembe lehetett volna állítani a német megszállókkal. A másik tény pedig az volt, hogy a magyar uralkodó osztály prominens képviselői, Horthyval az élükön, beismerték, hogy a fasiszta Németország az adott háborút elvesztette. Ismeretes, hogy e tény első hivatalos elismerése az október 15-i kormányzói szövegben hangzott el, majd követte ezt Dálnoki Miklós Béla vezéreztetés, az 1. Magyar Hadsereg volt parancsnokának a hadsereg katonáihoz, és Vörös János vezéreztetésnek, a vezérkar volt főnökének felhívása a hadsereghez. Ezek a felhívások, amelyeket tízezer számra szórtak le a magyarok által megszállt arcvonalszakaszok és a német megszállás alatt levő magyar területek fölött, nemcsak a legénységre voltak nagy hatással, hanem a tisztikarra általában, s ezen belül a hivatásos tisztekre is. A vezető katonai személyiségek átállása a Vörös Hadsereg oldalára, tovább differenciálta a tisztikart is, sokukban megerősítette a már korábban is érzett, de még ki nem mondott tényt, hogy a háborút elvesztették.

E kérdés kapcsán még egy jelentős tényt kell figyelembe vennünk. Azt, hogy 1944 őszén az arcvonal elérte hazánk akkori határait, a kommunista párt újjáalakult, s az általa vezetett ellenállási mozgalom megerősödött, igen aktív politikai felvilágosító munkát fejtett ki a hadsereg felé. Lássunk erre vonatkozóan is néhány példát.

A kommunista párt újjáalakulását bejelentő röplap már harci felhívással fordult a hadsereghez. „Honvédek! Tisztek, altisztek, legénység! Fordítsátok fegyvereiteket a németek ellen! A Vörös Hadsereggel együtt szabadítsátok fel országunkat!”²⁰

Hasonlóképpen fokozták a felvilágosító munkát a Vörös Hadsereg alakulatai és a partizáncsoportok is.

Nincs teljes képünk még a mai napig sem, hogy e felhívásoknak milyen konkrét eredményük volt, hatásukra hány magyar katona állt át a Vörös Hadsereg oldalára.²¹ Annyi bizonyos, hogy számuk tetemes volt. Miklós Béla átállása utáni néhány nap alatt több ezer magyar katona és tiszt ment át a Vörös Hadsereg oldalára, s igen tekintélyes létszámban csatlakoztak a szlovákiai partizánokhoz is.

A nyilas fővezérség már október 29-én kénytelen rendeletet kiadni a „harcos szellem megővésére”, amelyben többek között ez olvasható: „Egyes csapatok igen gyenge helytállást tanúsítottak. Könyörtelen rendszabályokkal is biztosítani fogjuk, hogy a honvédség minden tagja meg-

²⁰ Dokumentumok, 203. o.

²¹ Erre vonatkozó korántsem teljes adatokat találunk *Nemes Dezső*: Magyarország felszabadulása, *Tóth Sándor*: A Szovjet Hadsereg felszabadító hadműveletei hazánkban, *Mucs Sándor*: A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése című monográfiákban, továbbá *Pintér István*: Magyar antifasiszták részvétele a szlovákiai partizánharcokban. Párttörténeti Közlemények, 1959. 3—4. sz.

tegye kötelességét... Kik beosztásukban nem a súlyos helyzetben megkívánt eréllyel vezetnek és nem tudják megakadályozni, hogy csapatuk szét ne essék, azonnal fel kell váltani és ellenük hadbírói eljárást meg kell indítani.”²² Erre a rendelkezésre mindenekelőtt azért is érdemes felfigyelni, mert a harcos szellemet nemcsak a katonáknál hiányolja, hanem a parancsnokoknál is. Csak a hadsereg nagyfokú dezorganizálódásával magyarázható Friessnernek, a német „Dél Hadseregcsoport” parancsnokának parancsa is, amelyet a magyar egységek számára Hindy altábornagy 1944. december 2-án továbbított. A parancsban többek között a következők olvashatók: „Aki a harcban gyávának mutatkozik, akár német, akár magyar az illető, az rendfokozatára, vagy szolgálati állására való tekintet nélkül eljásztotta életét és ezeket azonnal a helyszínen, rögtönítélő bíróság által el kell ítélni. Az ítéletet azonnal végre kell hajtani...”²³

„Az a benyomásom, hogy nem minden alsó és felső vezetőben és a katonák zömében van meg az a meggyőződés, hogy állásainkat okvetlenül tartanunk kell.”²³

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása, amelynek kiáltványát és szövegét szintén több százezer példányban szórták le a magyar állások és a még németek által megszállt országrészek fölött, szintén nem volt hatástalan a magyar katonákra. Tudjuk például, hogy a Budai Önkéntes Ezred megalakulásában e felhívásoknak alapvető szerepük volt. Nem véletlen dolog az sem, hogy Vajna nyilas belügyminiszternek 1945. február 2-án kelt, Szálasihoz írott jelentésében kénytelen beismerni, hogy csupán egyetlen napon 7643 olyan egyént állítottak elő a nyilas belső szervek, akik valamilyen formában ki akarták vonni magukat a katonai szolgálat alól. E jelentés beszámol arról is, hogy az említett napon 150 ilyen egyént koncoltak fel.²⁴

A hadseregnek ezt az állapotát figyelembe véve, úgy érlem, jogos az a következtetés, hogy ezzel a hadsereggel 1944 végén az uralkodó osztály már nem tudott volna fellépni egy szervezett forradalmi mozgalommal szemben. Ez a tény pedig a forradalmi helyzet elemzése szempontjából egyáltalán nem másodrangú kérdés.

A forradalmi erők, több más tényező segítségével együtt (ezek közül a Vörös Hadsereg győzelmeit emelném ki elsősorban) a hadseregben megtették a forradalom előkészítése érdekében az első lépést, azaz lehetlenné tették, hogy az uralkodó osztály annak többségét saját osztályérdekei védelmében a siker legkisebb reményében is felhasználhassa. A második lépéshez, azaz a hadsereg többsége aktív támogatásának megszerzéséhez a forradalmi erők tevékenységére kevésnek bizonyult. Ez a kérdés azonban már nem a forradalmi helyzet meglétének vagy hiányának a kérdése, hanem a forradalom győzelmének a feltétele.

A hadseregnek a fentiekben vázolt állapota tehát, véleményem szerint, a forradalmi helyzet egyik ismérve!

Abban, hogy a hadsereg felbomlása az ismertetett helyzet ellenére mégsem volt gyorsabb ütemű, mindenekelőtt a német fasiszták és nyilas

²² Adalékok... 295. o.

²³ Gázi József: Adatok és dokumentumok a Szálasi-hadsereg történetéhez. HK 1960. 2. sz. 237. o.

²⁴ Gázi József: Uo. 228. o. A hadsereg 1944. végi, 1945. eleji erkölcsi állapotára vonatkozó adatokat lásd még: Tóth Sándor: Magyar katonák a német fasiszmus ellen, HK 1957. 1–2. sz. Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszervezése és fejlődése 1945–1948. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1963. Pintér István: I. m. Korom Mihály: A fasiszmus bukása Magyarországon, Tóth Sándor: A Budai Önkéntesek. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1963.

kiszolgálóik által alkalmazott kegyetlen terror és a még helyel-közzel mindig ható demagógia játszottak meghatározó szerepet.

Itt is csupán szemléltetésként idézünk Friessner december 15-én kiadott parancsából. Ebből ugyanis kitűnik, hogy a német parancsnokság már ekkor számolt azzal, hogy magyar egységek harcolni fognak a német és magyar fasiszták ellen. A parancs, amelyet alosztályig bezárólag minden parancsnokságnak kihirdetés kötelezettsége mellett megküldtek, el akarta rettenteni a magyar katonákat attól a lépéstől, amitől a német parancsnokság félt. „Egy magyar katona — hangzik a parancs —, aki fegyverét hazája ellen fordítja, az mint hazaáruló eljátszotta életét és nem remélhet kegyelmet. Akit fegyverrel a kézben, vagy harcban elfognak, árulóként kivégzendő.

Ugyanez vonatkozik mindazokra, akik az ellenséghez átszöknek, hogy a hazájukért vívott harcból kivonják magukat... Az általuk végrehajtott nagyobb támadások alkalmával az ellenség oldalán talált magyar katonák, amennyiben beigazolódik, hogy átszöktek, agyon lesznek löve, vagy felakasztva.”²⁵ Úgy vélem, e parancsrészletben is egészen világosan kirajzolódik mind a demagógia, mind a terror. A német fasiszták terrorját bizonyítja továbbá az is, hogy a hadsereg csapatainak éléről eltávolították még azokat is, akik a Horthy-féle proklamáció eredményeképpen némi ingadozást tanúsítottak. A nyilas Számonkérő Szék teljhatalmat kapott a hadsereg felett.

Azt, hogy valóban a terror akadályozta elsősorban a katonatömegek valódi érzelmeinek a felszínre törését, igazolja az a korántsem mellékes jelenség, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány programjának megjelenése után — amelyben szó van a német és a magyar fasiszta csapatok elleni harcról és egy új hadsereg szervezéséről — egyrészt a hadifogolytáborokban tömegessé vált az önkéntes jelentkezés az új hadseregbe, másrészt, egyes csapatok az átállásuknál feltételként szabták, hogy azonnal harcba vessék őket a német fasiszták ellen. Úgy vélem e jelenség egyik alapvető oka az, hogy a katonatömegek a hadifogságban megszabadultak a kegyetlen terrortól, s szertefoszlott a demagógia addigi hatása, felszínre törhettek az emberek valódi érzelmei. Ezen érzelmek kibontakozását és megerősödését természetesen elősegítette az, hogy az Ideiglenes Kormány programja világos választ adott a katonatömegek addig nem teljesen tisztázott kérdéseire is.

Az utóbbi időben végzett kutatások során vált ismertté, hogy a Budai Önkéntes Ezreddel párhuzamosan (sőt, alakulását tekintve még előbb) egy vasútépítő hadosztály működött együtt a szovjet csapatokkal, később alakult még egy vasútépítő dandár és egy híradó építő zászlóalj is.²⁶ Ezek az alakulatok önkéntes jelentkezés alapján szerveződtek meg.

Önkéntes jelentkezés alapján szerveződött az a négy hadosztály is, amelyből kettő 1945 áprilisában el is vonult a hadművelési területre.

1945 első negyedében tehát a következő alakulatok szerveződtek önkéntes jelentkezés alapján:

Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály	4000 fő
A Budai Önkéntes Ezred	2500 fő
A 3. magyar vasútépítő dandár	4000 fő
Az 1. magyar híradóépítő zászlóalj	400 fő
Az 1—4. magyar gyaloghadosztály kb.	50 000 fő
Összesen:	60 900 fő

²⁵ Adalékok... 301. o.

²⁶ Dr. Mucs Sándor: Magyar műszaki csapatok a német fasizmus elleni harcban. HK 1964. 4. sz., 1965. 1. sz.

Ezt az adatot véleményem szerint nagyon komolyan kell vennünk, amikor a régi hadsereg 1944 végi erkölcsi állapotát vizsgáljuk. Az emberek ugyanis nem egyik napról a másikra jutottak el arra a gondolatra, hogy a német fasizmus ellen harcoljanak. Ez hosszabb folyamat volt, amelynek gyökerei 1944 végére vagy még előbbre nyúlnak vissza, s ezért kijelenthetjük: az önként jelentkezés ezeknek az embereknek a többségénél *politikai állásfoglalás volt.*

Az ilyen jellegű vitában sokszor elhangzott már az az ellenvetés, hogy az önkéntes jelentkezést nem politikai okok, hanem mindenekelőtt a hadifogolytáborból való szabadulni akarás vágyai diktálták.

Az érzelmi indítékokat nem lehet pontosan felmérni. Nem tagadom, hogy emberek csoportjánál a hadifogságból való szabadulás is jelentős szerepet játszott, de véleményem szerint nem ez volt a döntő! Álláspontom bizonyítására néhány megjegyzést feltétlenül kell tenni. Először: korántsem *minden* hadifogoly jelentkezett az arcvonalra, másodsor: azok, akik önként jelentkeztek, nagyon jól tudták, hogy mi az arcvonal és mi a hadifogság. Nehezen hihető, hogy a többség politikai meggyőződés nélkül vállalta volna az arcvonaliszolgálatot a többé-kevésbé veszélytelen hadifogság helyett, harmadszor: jelentős volt azok száma is, akik nem a hadifogolytáborokból jelentkeztek az új demokratikus hadseregbe.

Az eddigiek során a tisztek megítélésénél is figyelmen kívül hagytnak egy momentumot. Azt, hogy a háború folyamán a tisztikar bizonyos demokratizálódási folyamatot megy keresztül. Ez pedig abban áll, hogy a háborús létszámú hadsereg parancsnoki szükségleteit, valamint az arcvonalon elszenvedett tiszti veszteségeket az uralkodó osztály képtelen hivatásos tisztekkel — azaz olyan emberekkel, akiket a legszigorúbb osztályérdekai védelmezőinek nevelt — pótolni. A háborús évek során az uralkodó osztály kénytelen a tisztikarba bevonni a középrétegeket, de a munkások és parasztok azon elemeit is, akik iskolai végzettségüknél fogva már előbb is tartalékos tisztek voltak. 'Az ügyvédek, hivatalnokok, tanítók stb. munkakörüknél fogva ténylegesen ismerték a néptömegek valóságos helyzetét, s ezért fogékonyabbak is voltak a demokratikus eszmék iránt. Másrészt a tartalékos tisztek zöme osztályhelyzeténél fogva sem volt annyira érdekelt az adott háborúban, mint a hivatásos tisztek. Ezért hamarabb fel is ismerték a háború osztályjellegét. E tény, úgy gondolom, szintén figyelmet érdemlő momentum, amikor a hadsereg helyét vizsgáljuk a forradalmi folyamatban.

Történelemtudományunk még adós azzal, hogy megmutassa a Horthy-tisztikar ilyen irányú polarizálódását a második világháború éveiben. Én csupán ízelítőül mutatok be néhány erre vonatkozó adatot. A tisztikar összlétszáma 1944 áprilisában 36 604 fő. Ebből 16 602 a hivatásos, és 20 002 a tartalékos tiszti. Ugyanez év decemberében az arányok a következőképpen alakulnak: össztiszti létszáma 57 030 fő, ebből 19 735 a hivatásos és 37 295 a tartalékos. Ezek magukban is figyelemre méltó adatok az említett kérdés szempontjából. Még érdekesebbek azonban az arányok, ha azt nézzük, hogy a hadsereg egyes területein milyen volt a megoszlás. Erre csupán a decemberi számokat idézzük. A záróvonalon túl (azaz a hadműveleti területen — M. S.) alkalmazott alakulatoknál 7754 fő a hivatásos és 26 959 fő a tartalékos tiszti. Hátországi „M” alakulatoknál 1804 fő a hivatásos, 4923 fő a tartalékos. Pót- és békealakulatoknál 10 177 fő a hivatásos és 5413 fő a tartalékos.²⁷ Ezek az adatok világosan mutatják, hogy

²⁷ HIL HM — 1945 — t. K/6313/el.n.: HM 1944. — 6. K. szám nélkül. A csapatoknál levő megoszlás tekintetében áprilisban is kb. hasonlóak az arányok.

az arcvonalon levő vagy oda irányítandó alakulatoknál a tartalékos tisztek aránya messze meghaladja a hivatásosokét és fordítva. Ennek van bizonyos katonai magyarázata is, amelynek vizsgálata a jelenleg felvetett kérdés szempontjából nem jelentős kérdés.

A tartalékos tisztek ilyen nagy arányával, illetve a náluk fokozottabban jelentkező demokratikus, antifasiszta vagy egyszerűen németellenes állásfoglalásokkal magyarázható, véleményem szerint, elsősorban, hogy amikor 1945 tavaszán az önkéntes jelentkezések az előbb említett egységek, magasabbegységek létrehozására a szervezési munkák megindulnak, *a tisztikar igen tekintélyes része az ún. tartalékosokból adódik.* Itt csupán egy tényre hivatkozom, arra, hogy az 1. Vasútépítő Hadosztály törzsében mindössze két hivatásos tiszt volt (egy százados és egy főhadnagy), a többi pedig, a parancsnokot is beleértve (az is százados volt) tartalékos tiszt, vagy csak hadapród őrmester volt.

Úgy vélem, hogy az önkéntes jelentkezésről elmondott tények és gondolatok tovább erősítik azt a megállapítást, hogy a hadsereg állapota 1944 végén a forradalmi helyzet meglétére utal hazánkban.

II.

A vita másik fő kérdése népi demokratikus forradalmunk szakaszossága, illetve az a kérdés: lehet-e és kell-e egyáltalán 1945—1948 között olyan csomópontról — esetleg többről is — beszélni, amely arra mutat, hogy a kommunista párt politikájában új formában vetődnek fel kérdések, olyan új elemek kerülnek felszínre, amelyek a stratégiai cél, a szocialista forradalom elérése érdekében megváltoztatják a párt taktikáját. Ismereteim szerint a vitában két ellentétes álláspont van. Az egyik, amely az 1945—48 között lezajlott forradalmi folyamatot egységes egésznek tekinti, a másik pedig az, hogy ezalatt a három év alatt van bizonyos fordulópont a párt taktikájában. Ez az utóbbi nézet még azzal bonyolódik, hogy a vitapartnerek egy része 1945 nyarára, a másik része 1946 tavaszára teszi ezt a fordulópontot.

Mind a két álláspont képviselői azonban szintén elkövetik azt a hibát, hogy vizsgálódásaik során figyelmen kívül hagyják a hadsereget, amely véleményem szerint ebben az esetben sem engedhető meg.

A hadsereg vizsgálatának ez a fél kézzel való kezelése a személyi kultusz idejéből maradt ránk. Rákosi Máttyás is, de különösen Farkas Mihály az 1945—1948 közötti hadseregről, annak egyes problémáiról mindig lekicsinylően nyilatkoztak. Rákosi állásfoglalása ebben a kérdésben egyébként is ellentmondásos. A Pártfőiskolán 1952. február 29-én megtartott „Népi demokráciánk útja” c. előadásában egyik helyen pl. a következőket mondotta: „Amíg mindkét kezünk el volt foglalva a munkás és paraszt tömegek megnyerésével... addig a honvédség megnyeréséért folyó harcot úgyszólván elnapoltuk.” Ezt követően pedig kifejti: „De ebben a kis hadseregben is késhegyig menő harc folyt minden parancsnoki helyért, kezdve a tisztektől fel a tábornokig.”²⁸ Ebből a részből viszont az derül ki, hogy a párt mégsem „napolta el” a hadseregért folyó harcot. Farkas Mihály az MDP II. kongresszusán tartott beszédében a fő gondolat az, hogy a párt 1945—1948 között azért nem volt a hadsereg fejlesztése mellett, mert „... a hadsereg, ha kicsi is volt és azokban az időkben lényegében szervezett hadsereggel nem is rendelkezünk, az csaknem teljesen

²⁸ Rákosi Máttyás: Népi demokráciánk útja. Előadás a Pártfőiskolán, 1952. február 29-én. Szikra, Budapest, 52—53. o.

a reakció, az imperialisták szolgálatában álló tábornokok és tisztek kezében volt”.²⁹

Ma már világos, hogy ezt azért tették, hogy szerepük a Magyar Néphadsereg létrehozásában szinte kizárólagosnak lássék. Megtagadtak jóformán minden közösséget az 1948 előtti hadsereg tevékenységével és problémáival.

Egyszerűen ferde beállítás az, hogy a párt politikája a hadsereg felé csak abban merült ki, hogy minimumra csökkentsék annak létszámát. Nem fogadható el egyedüli magyarázatként az sem, hogy a fegyverszüneti szerződés alapján hazánkban tartózkodó Vörös Hadsereg lehetetlenné tette az ellenforradalmi erők számára a fegyveres felkelésnek még a gondolatát is.

Ez utóbbi csak részben igaz! Adott esetben a Vörös Hadseregre ugyanis csak a népi baloldal támaszkodhatott volna, a reakció erői pedig elsősorban a magyar hadseregre számíthattak terveik keresztülvitelében. Éppen ezért nem lehetett és nem is volt mindegy a párt és a népi baloldal számára, hogy a hadsereg, a maga csekély létszámával is, milyen álláspontot foglal el a forradalmi fejlődést illetően. A nagy politikai harcban a párt és a népi baloldal megfelelő lépéseket tett, hogy a hadsereg ne váljék a reakció eszközzé. Nézzük a tényeket, s ezek vizsgálata során választ kapunk arra is, hogy a hadsereg története a forradalom menetének vitatott kérdésében, melyik állásfoglalást támasztja alá.

A kommunista párt a hadsereg szervezésénél, helyesen, a népfrontpolitika alapkérdéséből indult ki, abból, hogy lehetőleg bevonni minden erőt, amely hajlandó a német fasizmus elleni fegyveres harcra. A párt határozottan fellépett az olyan nézetekkel szemben, amelyek a magyar Vörös Hadsereg létrehozását sürgették. Révai József a szegedi pártbizottság taggyűlésén 1944. november 19-én az ilyen hangok ellen a következőket mondotta: „Ha mi most magyar Vörös Hadsereget szerveznénk, akkor nem nemzeti szabadságharcot indítanánk, hanem felidézünk a polgárháborút, és a német fasizmus malmára hajtánánk a vizet. Ma nem a vörös, hanem a nemzeti hadsereg szervezése van napirenden. Ezt mi hirdetjük, akik részt vettünk az 1919-es Vörös Hadseregben. Dálnoki Miklós Béla és Vörös János vezérezredes, ha későn ugyan, de belátták, hogy mit kell csinálni. Mi, kommunisták, igen sokban nem értünk velük egyet, de szem elől tévesztenénk a németek elleni harc mindenekfelett való fontosságát, ha nem állnánk szóba velük.”³⁰

A párt határozottan fellépett az ellen is, hogy a népfront elvei alapján szerveződő hadseregben bárki, bármilyen formában is egyenletlenséget szítson. 1945 március elején, amikor néhány tiszt különböző okok miatt Vörös János elmozdítására lépéseket kívánt tenni, a párt elítélte ezt a fellépést. Erre utal Révai József, Vörös Jánoshoz írott levele, amelyet szó szerint idézünk.³¹

„Igen tisztelt vezérezredes úr!

Engedje meg, hogy a mai események ügyében forduljak Önhöz. A dolog fontossága indokolja, hogy ilyen későn még zavarom.

Ne vegye rossznéven, ha azt a tanácsot merészelem adni, hogy az egész ügyet a lehető legsürgősebben jelenteni kellene a Nemzetközi Ellenőrző Bizottságnak. Ha ez a dolog kipattan, anélkül, hogy az illetékes tényezők jelentették volna az Ellenőrző Bizottságnak, meg merem jósolni,

²⁹ A szocializmus építésének útján. A MDP II. kongresszusának anyaga. Szikra, Budapest, 1951. 83. o.

³⁰ Felszabadulás 1944. szeptember 26—1945. április 4. Dokumentumok 176—177 o. Szikra, Budapest, 1955.

³¹ A levél eredetije Vörös János személyi naplójában van. HIL.

hogy a benyomás több lenne, mint kínos és a Miniszter Úr személyes presztízsének is ártana az oroszoknál. Ennek pedig nem szabad megtörténnie, miután Miniszter Úr személyes presztízsre ma közérdek.

Ezért megismétlem tanácsomat és kérésemet: szíveskedjék Miniszter Úr, ha érveimet helytállónak tartja, a dolgot jelenteni az Ellenőrző Bizottságnak.

Kiváló tisztelettel

Révai József"

A párt ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a hadseregben a demokratikus fejlődést a népfrontpolitika egyszerű hangoztatása egyedül nem biztosítja. Ennek tényleges megvalósításához az is szükséges volt, hogy a hadseregben belül a népi baloldal olyan pozíciókat birtokoljon, amelyekben keresztül biztosítani tudja a politika következetes végrehajtását. Ilyen helyek elsősorban a katonapolitikai osztály és a kulturális nevelő osztályok voltak. Ezeket viszont a párt a hadseregszervezés kezdetétől a kezében tartotta. A katonapolitikai osztály feladata a reakciós erők elleni adminisztratív harc, míg a kulturális nevelő osztály feladata pedig a hadsereg állományának demokratikus szellemben való nevelése, a nevelő-tisztai intézmény munkájának összefogása és irányítása volt. Hozzá kell tenni, hogy ennek az osztálynak nemcsak a felső — tehát a HM-ben levő vezetése —, hanem a hadosztályoknál is a vezetés a kommunista párt kezében volt. Sőt, tovább megyek, a nevelő tisztek zöme is a kommunista pártnak volt a tagja. Igaz, hogy a népi baloldal kezdetben a parancsnoki posztokra nem tudott saját politikájának megfelelő tiszteket állítani. Azonban a nevelő tisztek — és ezt végre ki kell mondanunk — *nevelő-munkájuk mellett elvégezték a régi katonai szakemberek ellenőrzésének feladatát is*. Így azok nyílt ellenséges munkája szinte lehetetlenné vált, s a legénységre gyakorolt befolyásuk a minimumra csökkent.

Egy hadsereg jellege tükröződik annak szabályzataiban. 1945 elején, amikor a legfontosabb feladat a hadsereg gyors megszerzése volt, nem volt idő alapvetően új szabályzatok kidolgozására. Ebben a vonatkozásban csak azt lehetett csinálni, hogy a régi szabályzatokat alkalmassá kellett tenni az új hadsereg számára, azaz meg kellett fosztani reakciós jellegétől. A két munkáspárt erre is közösen tette meg javaslatát, meghatározva ebben az új hadsereg jellegét is.³² Ezzel kapcsolatban a közös javaslat többek között ezeket mondta: „A honvédség néphadsereg, amelyet a nemzet akarata hív életre... A honvédség hivatása tehát a Németország elleni szabadságharc folytatása a végső győzelemig, az ország határának megvédése a külső támadással szemben és a *belső demokratikus rend* biztosítása.” (Kiemelés tőlem — M. S.) Nyilvánvaló, hogy ezek az elvek meghatározták a hadsereg fejlesztésének az irányát és a nevelők számára pedig a politikai felvilágosító munka alapelveit jelentették. Egy sor változtatást hajtottak végre a szabályzat egyes pontjain is.³³

A fenti intézkedések még a háború befejezése előtti időszakra esnek. Hozzá kell tenni, hogy ezek még csak az első lépések voltak a hadsereg demokratikus fejlődésének biztosítása érdekében. A fő kérdés még ebben az időben az volt, hogy egyáltalán megszerveződjenek-e azok a magasabbegységek, amelyeket el lehet küldeni a hadművelleti területre, hogy ott még bekapcsolódhassanak a német fasizmus elleni harcba.

A két politikai pólus, a reakció és a demokratikus erők között a harc

³² MSZMP Párttörténeti Intézet Archivuma 1/13. 216. öe.

³³ Az erre vonatkozó részletesebb feldolgozást lásd: *Dr. Munk Károly: A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig. Mucs Sándor: A Magyar Néphadsereg megszerzése és fejlődése 1945–1948.*

a hadseregért a háború befejezése után bontakozott ki teljes erővel. E harc, véleményem szerint, azonban nem akörül a kérdés körül forgott, hogy milyen létszámú legyen a hadsereg. Az adott nemzetközi helyzet, de különösen az ország belső helyzete ugyanis szükségtelessé, de egyben lehetetlenné is tette, hogy nagy létszámú hadsereget tartsunk fegyverben. De a létszámkérdés fel sem merülhetett sem a népi baloldal, sem a reakciós erők részéről, hiszen a fegyverszüneti szerződés világosan kimondta: „A Németország elleni hadműveletek beszüntetésével a magyar fegyveres erők leszerelendők, és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alatt békeállományba helyezendők.”³⁴ A fegyverszüneti szerződés nem határozott meg békelétszámot, így annak nagysága a Szövetséges Ellenőrző Bizottság határozatától függött. Nem helytálló tehát az, a még ma is elfogadott nézet, mi szerint a hadsereg létszáma egyik vagy másik politikai erő törekvésétől függött volna. A hadsereg kisebb vagy nagyobb létszáma azonban jelenthetett kedvező, vagy kevésbé kedvező feltételeket egyik vagy másik politikai erő számára.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság két ízben élt a fegyverszüneti szerződésben biztosított jogával. Először 1945 nyarán, amikor a két szervezés alatt levő hadosztály (az 5. és 7. hadosztály) felosztására adott utasítást. Ugyanakkor 1945 őszén a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyt adott a műszaki hadosztály megszerzésére, s ez azt jelentette, hogy a létszám-ban lényeges változás nem következett be. A második nagyobb arányú csökkentésre 1946 tavaszán került sor, amikor is az addigi 35 658 főről 20 000 főre csökkentették a hadsereg létszámát.³⁵

Ez a létszámcsökkenés ugyanakkor jelentős minőségi változással is együttjárt. Ez elsősorban abban állt, hogy a határőrséget, amely eddig alegységenként az egyes kerületi parancsnokságok alárendeltségébe volt utalva, most egységes parancsnokság alá vonták, s parancsnokává Pálffy Györgyöt, a kommunista párt tagját, a tehetséges katonai vezetőt nevezték ki. Ugyanakkor felemelték a határőrség létszámát, s ez azt jelentette, hogy a hadsereg egészének felét a határőrség állománya tette ki. Megszervezték a határőrség nevelő-tiszti rendszerét és megalakult a pártbizottság is. Ennek következményeként a hadsereg állományának a fele közvetlenül a kommunista vezetés alá került.

A hadseregben végbement minőségi változásnak ezenkívül még egyéb mutatója is volt. Ez abban nyilvánult meg, hogy 1946 tavaszán került sor a tisztikar felülvizsgálására és a „B” listázás végrehajtására. E két intézkedés során 1947. augusztus 31-ig a hadseregből kizártak 64 tábornokot, 5990 tisztet (hadnagytól ezredesig) és 824 tiszthelyettes.³⁶ Kétségtelen, hogy nem minden „B” listázottat politikai magatartása miatt zártak ki a honvédségből, de az is bizonyos, hogy ezen intézkedés végrehajtása során a reakció legexponáltabb képviselői előtt is elzárult az út a hadseregbe.

A kommunista párt ugyanakkor saját vonalán is egyre határozottabb lépéseket tett a hadsereg politikai megnyerése és megtartása érdekében. E lépések zömére 1946 tavasza és nyara között került sor.

A Politikai Bizottság határozata értelmében életre hívták a párt Katonai Bizottságát, amely mint tanácsadó szerv tett javaslatokat a Politikai Bizottság felé a katonapolitika helyes kialakítására, melyek egyaránt érintettek szervezeti és politikai kérdéseket is. A Politikai Bizottság ilyen

³⁴ Felszabadulás . . . 222. o.

³⁵ Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1946. május 14.

³⁶ A létszámban azok is bennfoglaltaknak, akik ugyan a demokratikus hadseregben nem teljesítették tényleges szolgálatot, de mint hivatásos tisztek és tábornokok a HM nyilvántartásában szerepeltek.

jellegű határozatait viszont a Katonai Bizottság a lehetőségekhez képest igyekezett meg is valósítani, s erre az adott lehetőséget, hogy tagjai a hadseregben kulcsbeosztásban levő elvtársak voltak.

Ugyancsak 1946 tavaszán került sor a kommunista párt honvédségi szervezeteinek megalakítására is. Erre az időre már a kommunista párttagok száma annyira megnőtt, hogy a területi pártszervezetek nem tudták összefogni munkájukat. De a hadsereg teljes megnyeréséért folytatott politikai harc követelte is az önálló honvédségi pártszervezetek megalakítását. A pártszervezetek irányítására megalakultak a hadosztály-pártbizottságok is.

A honvédségi pártszervezetek megerősödését és általában a kommunistáknak a hadseregben elért nagy befolyását tükrözte a párt 1946 júniusában megtartott II. katonai konferenciája, amely az adott helyzetnek megfelelően megszabta a kommunista pártszervezetek és a párttagok munkájának további irányvonalát.³⁷

A népi baloldal nyomására 1946 nyarán, több mint egy éves huzavona után törvényesítették a nevelőtiszti intézményt is, amely ez ideig csak ideiglenes szervi határozvánnyal dolgozott. E tény jelentősége abban mutatkozott meg, hogy a reakció kénytelen volt elismerni: a hadseregből már nem lehet számúzni a politikai nevelőmunkát, hogy ez a hadsereg pedig politizálni fog. Az, hogy ez a politizálás milyen irányú lesz, arra a reakció a nevelőtisztek összetételéből, pártállásából minden nehézség nélkül következtethetett.

Ez ideig csak a kommunista párt és a népi baloldal erőfeszítéséről szoltunk, amelyek a hadsereg politikai megnyerésére irányultak.

De a hadsereg története azt is megmutatja: a reakciós erők sem tétlenkedtek, hogy a hadseregben állami funkcióban levő embereiken keresztül ők is kiterjesszék befolyásukat a hadseregre, s legalább annyira kézben tartásák, hogy a békeszerződés után alkalmas legyen restaurációs terveiknek erőszakkal való alátámasztására.

Jelen cikk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy a reakciónak a hadsereggel kapcsolatos terveit részleteiben ismertessem. Annyit azonban el kell itt is mondani, hogy a reakció, a párt népfrontpolitikai célkitűzéseit kihasználva, a hadsereg szervezésének kezdetétől igyekezett kulcspozíciókra szert tenni. Erre a parancsnoki és a katonai közigazgatás vezető posztjait tudták elsősorban felhasználni. Ehhez a népfrontpolitika mellett az adott reális alapot, hogy a népi baloldal ezekre a posztokra jóformán nem tudott megfelelő embereket javasolni a saját soraiból.

Ez az objektív helyzet aztán egy sor lehetőséget adott a reakciós elemeknek ahhoz, hogy a hadsereggel kapcsolatos elképzeléseiknek megpróbáljanak érvényt szerezni. Ez olyan jelenségekben nyilvánult meg, mint a nyugatosok visszavétele a hadseregbe, az infláció adta objektív gazdasági nehézségek elleni semmittevés, ami a hadsereg amúgyis nehéz anyagi helyzetét tovább mélyítette, a hadsereg demokratikus szellemű nevelése elé számtalan akadály emelése stb.

Amikor pedig kénytelen volt azt tapasztalni, hogy a népi baloldal említett tevékenysége eredményeként bűnös terveik nem valósulhatnak meg a kívánt mértékben, az illegális szervezkedés módszeréhez folyamodtak.

Az összeesküvők okmányjaiban a hadsereggel kapcsolatos terveket már egészen világosan megfogalmazták. „... a magyar földalatti fegyveres erők

³⁷ Erről a kérdésről bővebben szól *dr. Munk Károly*: A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig című munkájában. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1964. 135–140. o.

fővezérsége megalakult, a parancsnokságot a mai napon átvettem. A földalatti fegyveres erők részei: a *jelenlegi honvédség és rendőrség* (kiemelés tőlem — M. S.), a volt honvédség és rendőrség, a csendőrség tagjai, a honvédség még nyugaton levő részei...³⁸ A földalatti fővezérség tehát számolt a honvédség alakulataival, s e számítást mindenekelőtt a reakciós erőknek a hadseregben levő embereire építette.

A reakció tevékenységének e néhány gondolati felelevenítése is, úgy vélem, igazolja azt az állítást, hogy a hadseregért folyó harcban elsősorban nem a hadsereg mennyisége dominált, hanem az, hogy *az adott létszámú hadsereget politikailag kell megnyerni*.

Az előbbiekben a népi baloldal befolyásának megerősödéséről elmondott tények pedig igazolják, hogy *népi demokráciánk 1945—1948 közötti történetében egy fordulópont világosan megfigyelhető, s ez az 1946 tavasza — nyár eleje időszakára esik*.

A hadseregben ez az eredmény, ti., hogy a népi baloldal döntő fölényre tesz szert, nem választható el a népi demokratikus forradalom általános menetétől. A Baloldali Blokk megalakulása és fellépése 1946 tavaszán meghozta a népi baloldal első nyilvános győzelmét a reakciós erők fölött. Ez a tény jelentősen megkönnyítette a hadsereg további demokratizálásáért folyó harcot is.

Dinnyés Lajos kinevezése honvédelmi miniszterré 1947. március 14-én már nem egyszerűen személycserét jelentett a hadsereg vezetésében, hanem Vörös, Tombor és Bartha miniszterségéhez képest minőségi változást. Minisztersége alatt indult meg többek között az új tisztikar kiképzése munkás, paraszt és értelmiségi fiatalokból.

1948 tavaszára pedig a népi baloldal megerősödését világosan szemlélte a hadsereg párttagság szerinti megoszlása. Íme az adatok. A hadsereg összlétszáma 1948 áprilisában 14 272 fő.

Ebből:	MKP tag	7727 fő = 53,1%
	SZDP tag	1149 fő = 7,9%
	NPP tag	637 fő = 4,4%
	KGP tag	328 fő = 2,3%
	Pártonkívüli	4431 fő = 32,3% ³⁹

Erre az időre a népi baloldal betör a tábournoki és a tisztikarba is. A kommunista párt tagjai voltak a tábournoki karban többek között: Pálffy György, Sólyom László, Illy Gusztáv, Szalvai Mihály. Jelentősen megnőtt a párttagok aránya a tisztikarban is. Erre világosan mutat az a tény, hogy a nevelőtisztek, akik 1945-ben még zömmel tisztesek és tiszthelyetesek voltak, 1948-ban már valamennyiüknek tisztii, sőt néhánynak már főtisztii (örnag, ezredes) rendfokozatuk volt.

Míndezekek a tények arról tanúskodnak, hogy a hadsereg megnyeréséért folytatott küzdelem végül is a népi baloldal ragyogó győzelmét hozta. Ez a harc 1945—1948 között nem öltött olyan imponzans méreteket, mint a földreform megvédéséért, a bányák államosításáért folyó küzdelem. A hadseregért folyó harc része volt az egésznek, s nem foglalt el központi helyet ebben az egészben. *De nem is volt mindegy egyik politikai centrum számára sem, hogy a hadsereg milyen irányban fejlődik*. Eppen ezért népi demokratikus forradalmunk fejlődésének elemzése során a hadseregért folyó küzdelem vizsgálatának az elhanyagolása, ha akaratlanul is, de bizonyos torzulást okoz a megrajzolt képen.

³⁸ Fehér könyv, a Magyar Köztársaság és demokrácia elleni összeesküvés okmányai. II. kiadás, 22—23. o.

³⁹ HIL a Honvédség Felügyelőjének okmányai 1946—1948. Az április 26-i jegyzőkönyv melléklete.